

Бацевич Ф.

ДУХОВНА СИНЕРГЕТИКА РІДНОЇ МОВИ :
ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ НАРИСИ

К. : ВЦ «Академія», 2009.— 192 с.

«Мова народу — краций, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя [...] Мова є найважливіший, найбільш гатий і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живучі та майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але є якраз саме це життя [...] Поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ»

Костянтин Ушинський

Розпочати виклад міркувань, що виникли після ознайомлення з монографічним дослідженням Ф. Бацевича, хотілося б саме з наведеної вище цитати К. Ушинського, яка є не лише зразком художньо-креативного володіння словом, а й містить у собі глибоке розуміння сутності мови як духу кожного народу, що народжується в народній гущі енергетичними потоками й ритмами людини (індивіда, етносу, Ойкумени) та Універсуму внаслідок їх синергетичної взаємодії. Це розуміння природи мови Ф. Бацевич екстраполює на поняття «рідна мова», досліджуючи у монографії синергетику останньої як вияв людського духу крізь призму детального вивчення історії лінгвофілософської думки людства щодо проблеми тлумачення сутності живої людської мови як глибинно-символічного, духовного, теоантропокосмічного й синергетичного явища, нерозривно пов'язаного з Вічними Божественними Логосами та пізнавальною діяльністю людини.

Безсумнівно, у середовищі українських мовознавців початку ХХІ ст. потрібно було б очікувати появи подібної праці, бо все частіше у вітчизняній лінгвістиці можна зустріти студії, що декларують мову як живу енергетичну систему, яка формує при взаємодії з іншими енергетичними системами Універсуму «дух» як етносу, так і окремих його представників (Н. Бардіна, І. Голубовська, В. Манакін, К. Мізін, І. Савченко та ін.). Тому відчувався брак глибокого аналітичного дослідження, яке стосувалося б проблеми духовно-синергетичного розуміння мови з позиції нового витка розвитку наукової думки людства, оскільки останнім часом наука зробила значущі відкриття у вивченні онтології всесвіту. Насамперед це стосується квантової фізики, яка перевернула уявлення людини про світобудову. Ідеї квантово-корпускулярного устрою Універсуму з

успіхом екстраполюються в царину мови, створюючи новий ракурс дослідження її таїн¹.

Однак пообіч залишилася ідеальна сутність мови. Постановка цього питання була в нас небажаною протягом тривалого часу в ХХ столітті з огляду на відомі соціально-ідеологічні вимоги, що висувалися до гуманітарних наук. Ще й тепер відчувається деяка інертність і заангажованість певного кола мовознавців щодо питання вивчення ідеального боку мови, визнання її «духом» народу². Критиці піддається і синергетичний підхід до мови, епістемологічний інструментарій якого перебуває ще на стадії опрацювання. (Тут ідеться про тлумачення мови як однієї із синергетичних систем Всесвіту, що ґрунтується на хакенівському розумінні синергетики, покликаної досліджувати процеси самоорганізації складних відкритих систем.) Тому аналіз Ф. Бацевичем «духу» мови та її синергетики крізь призму *духовно-синергетичної* концепції рідної мови є, з одного боку, логічним кроком, що відповідає сучасному епістемологічному рівню лінгвістики, а з другого, — сміливим кроком, на який здатен лише впевнений у собі науковець.

У такий спосіб Ф. Бацевич руйнує стереотипи, які існують в українському мовознавстві стосовно багатьох концепцій, покликаних розкрити духовно-синергетичну сутність мови. Так, автор пише: «Лінгвофілософія і лінгвістика, досліджуючи розуміння людської мови як матеріальної, системно і структурно організованої знакової системи, не виокремлювали (а в деяких різновидах не виокремлюють) напряму, пов'язаного з розумінням сутності й природи мови як символічного явища, “оселі людського духу”, який не “вписувався” (і не “вписується”) в панівну наукову парадигму. Однак попри скептичне ставлення до “метафізичних”, “несцієнтичних” лінгвофілософських концепцій наука про мову й лінгвофілософія наприкінці ХХ — на початку

¹ Див., наприклад: Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : Монографія. — К., 2004. — 284 с.

² Див., наприклад: Кривоносов А. Т. Мышление, язык и крушение мифов о «лингвистической относительности», «языковой картине мира» и «марксистско-ленинском языкознании» (Подступы к сущности языка). — М.; Нью-Йорк, 2006. — 822 с.

XXI ст. визнали доцільність розуміння і необхідність дослідження духовної сутності людської мови, її синергетичної, етно- і людиноцентричної сутності» (с. 168).

Показово, що, започатковуючи на основі синтезу сміливих і перспективних ідей відомих мовознавців та філософів новий напрям лінгвістичних досліджень, у центрі уваги якого є духовна синергетика рідної мови, Ф. Бацевич відкриває своєю монографією нову сторінку в українській лінгвофілософській думці саме на межі двох століть, коли мовознавство заповонило теорії та, відповідно, дисципліни, які часто виявляються не менш «несцієнтичними» або верифікаційно «хиткими», ніж концепція рецензованої праці. Проте ці наукові напрями (когнітивна лінгвістика, концептологія, прототипна семантика, фреймова семантика та ін.) почали вже домінувати в українській лінгвістиці. То чому ж підхід до мови як до енергетичного (синергетичного) явища, «духу» кожного етносу, основні положення якого все більше підтверджуються даними точних наук, має й далі на собі тавро «несцієнтичного»? Ось тут і стає в нагоді книга Ф. Бацевича, де автор досить науково обґрунтовує перспективність духовно-синергетичного підходу до мови, «руйнуючи» надумані перешкоди до пізнання ідеального боку останньої. У зв'язку з цим важко недооцінити актуальність рецензованої праці. Неабиякої актуальності їй додає також майже повна відсутність лінгвістичних розвідок, у яких обговорювалися б проблеми синергетичної сутності рідної мови за нинішньої складної мовної ситуації в Україні.

Монографія Ф. Бацевича покликає відкрити світ духовно-синергетичної сутності мови для широкого кола читачів, тому відповідним є стиль написання цієї праці: важкі для осягнення науковців-початківців мовознавчо-філософські проблеми викладаються науковим і водночас оригінальним стилем, що пом'якшує наукову «сухість», а це значно полегшує сприймання думок, які хоче донести до читача автор. Логічним при цьому є виклад матеріалу монографії: по-перше, з історіографічних позицій, по-друге, з позиції генези наукової думки щодо аналізованих у дослідженні проблем.

Матеріал книги умовно розділено на три частини (розділи). У першій частині автор вводить читача в коло досліджуваних проблем: висвітлюється символіко-енергетичне розуміння сутності мови українськими мислителями XI–XVI століть (догумбольдтівський період), розкривається зміст понять «символізм слова», «дух мови», «синергетика», «рідна мова». Кожне з цих понять Ф. Бацевич тлумачить крізь призму власного бачення. Наприклад, його розуміння поняття

«синергетичний», «синергетика» ближче до концепції П. Флоренського, ніж до тлумачення синергетики Г. Хакеном — її «хрещеним батьком», тому в монографії духовна сутність рідної мови розкривається в ракурсі симбіозної взаємодії мови як енергетичної системи з енергіями інших систем Універсуму. Це виправдане й хронологічно, оскільки синергетична концепція Г. Хакена з'явилася лише у другій половині XX ст. Зрозуміло, що вона може тільки доповнювати синергетичне розуміння слова, наприклад, «ім'яславлями», або, як їх називають сучасні філософи, «космістами» (О. Лосев, П. Флоренський, С. Булгаков та ін.). Проте слід зазначити, що хронологічну логіку першої частини порушує підрозділ «Духовне та енергетичне розуміння сутності мови наприкінці XX — початку XXI ст.», де автор лише дотично до «духу» й «енергетики» мови робить аналіз поступу лінгвістичної думки крізь призму різних мовознавчих парадигм. Очевидно, цей матеріал мав би просто доповнити підрозділ «Сучасні енергетичні й геоантропологічні теорії мови» третьої частини монографії.

Другу частину свого дослідження Ф. Бацевич розпочинає з аналізу лінгвістичних ідей знакової постаті мовознавства XIX століття — В. фон Гумбольдта, який започаткував вивчення духовної сутності мови, повівши за собою численних послідовників — неогумбольдтіанців (Й.-Л. Вайсгерберга, Е. Сепіра, Й. Тріра, Б.-Л. Уорфа та ін.). Вражає глибина й неупередженість, з якими Ф. Бацевич аналізує лінгвістичну спадщину В. фон Гумбольдта. Особливо це стосується гумбольдтівського вчення про створення характер мови, яке німецький дослідник тісно пов'язував із поняттям «рідна мова». Мову німецький учений вважав розквітом усього організму нації. Саме цей визначальний зв'язок мови й нації, який ліг в основу концепції «духу народу» В. фон Гумбольдта, не раз піддавався хибним інтерпретаціям та нещадній критиці, крайнім виявом якої стало клеймо «нациста» в радянському мовознавстві, що протягом тривало часу супроводжувало як постать цього великого вченого, так і його науковий спадок. Однак Ф. Бацевич зумів подати гумбольдтівську ідею духовно-енергетичної (духовно-динамічної) сутності мови та значний вплив останньої на історичний розвиток і культуру нації як одну із знакових у лінгвофілософській думці XIX–XX століть.

Такий же максимально об'єктивний і значною мірою оригінальний погляд має Ф. Бацевич і на наукову спадщину одного з найвідоміших (і найперших!) вітчизняних послідовників В. фон Гумбольдта — О. Потебні, якого автор свідомо подає окремо від неогумбольдтіанців з огляду на те, що кон-

цепція українського лінгвофілософа за низкою аспектів суперечить гумбольдтівському розумінню духовно-енергетичної сутності мови³. О. Потебня, обстоюючи Боже-венно-людську природу мови, вважав, що останній немає нічого рівного, крім самого духу, і разом з духом вона сягає Боже-ственного начала. При цьому О. Потебня не раз порушував у своїх працях проблему співвідношення етносів (народностей, націй) та їх рідних мов. При висвітленні потебнянської позиції щодо цієї ключової для пропонованого дослідження проблеми Ф. Бацевич подає коректний аналіз статей О. Потебні «О национализме» та «Язык и народность», які до недавнього часу рідко згадувалися критиками через їх начебто «націоналістичний» дух. Хоча потебнянські положення, викладені в цих статтях, не мають у собі ніяких радикальних націоналістичних ідей, а думки відомого лінгвофілософа з аналізованої проблеми можна викласти коротко в тезі: «єдина прикмета, за якою ми впізнаємо народ, і водночас єдина, не замінна нічим ... умова існування народу — це єдність мови» (с. 82). Важко переоцінити актуальність цієї тези для сьогоденної України, де питання мови є політично небезпечним спусковим механізмом, легкий дотик до якого може збурити народні маси, що проживають на теренах нашої держави. Тенденція до катастрофічного зменшення кількості народонаселення, яке ідентифікує себе як українців, глибоко й нерозривно пов'язана саме з питанням рідної (української) мови. У цьому розумінні етнокультурно коректно, але політично заангажованою для нинішньої української ситуації є ідея О. Потебні про незнищенну неповторність етносів і їхніх мов.

Подібні концепції рідної мови розвивалися і неогумбольдтіанцями, зокрема європейськими. Найяскравішою постаттю серед них вважають Й.-Л. Вайсгербера. Його, як слушно зауважує Ф. Бацевич (с. 93), сучасники називали «апостолом рідної мови». Про це свідчить і назва найвідомішої вайсгерберівської праці — «Рідна мова і формування духу». Духовна сутність і закон рідної мови Й.-Л. Вайсгербера ґрунтуються на теоретичних засадах В. фон Гумбольдта, хоч у своїх міркуваннях він пішов далі свого Вчителя, сформулювавши закон рідної мови як осереддя мовного закону людства (с. 94). На думку цього вченого, рідна мова — це насамперед мова, за допомогою якої відбувається мовне освоєння світу і входження людини в конкретне мовне співтовариство; поняття рідної мови виникло не спонтанно на якомусь

етапі розвитку теоретичної думки, а пройшло у своєму становленні кілька важливих щаблів відкриття рідної мови, яких Й.-Л. Вайсгербер нараховує десять. Закон рідної мови виявляється в чинниках виховання і навчання людини, тому виховати мовну особистість означає ненав'язливо розкривати з перших днів життя людині закладену в її рідній мові духовну силу. Ця сила є істинною духовною моделлю реального світу, накопичувана тисячоліттями засобами рідної мови й способом, притаманним лише цій мові. Однак прискіпливий аналіз вайсгерберівської концепції рідної мови Ф. Бацевичем виявив той факт, що, визначаючи вплив рідної мови на окрему людину й людський рід загалом, Й.-Л. Вайсгербер не ставив і не вирішував питання про механізми цього впливу, про те, що єднає людину та світ. Розв'язання ж цієї проблеми Ф. Бацевич знайшов у межах геоантропологічної теорії мови російських релігійних філософів.

Другу частину своєї монографії Ф. Бацевич цілком логічно завершив викладом концепції рідної мови І. Огієнка, М. Грушевського, В. Сімовича, які значною мірою ґрунтуються на неогумбольдтіанському підході до мови. При цьому автор висвітлює незвичний для читача бік наукової спадщини К. Ушинського та В. Сухомлинського, які розцінюються в нас звичайно тільки як «великі педагоги». Проте мало хто згадує їхні лінгводидактичні ідеї. Наприклад, К. Ушинський обстоював ідею, що найвища міра духовності виявляється тільки в рідній мові, фактично створивши гімн рідній мові, подібного до якого не існує в науковій літературі (с. 108). Близьким до цих ідей був і педагог-новатор В. Сухомлинський. Ф. Бацевич зумів викристалізувати з педагогічної концепції В. Сухомлинського ідею духовної сутності рідної мови: цей учений-педагог уважав найважливішою підвалиною формування особистості з моменту її народження до глибокої старості рідномовний дух, бо рідна мова сприймається В. Сухомлинським як основа духовної цілісності людини, нерозривного єднання зі світом. Тут і виявляється оригінальність інтерпретації Ф. Бацевичем лінгводидактичних здобутків відомого педагога, що вимагало «руйнування» певних стереотипів: визнаючи педагогічний геній В. Сухомлинського, радянська наука тлумачила його ідеї щодо пріоритетності рідної мови в процесі навчання особистості згідно з тогочасними ідеологічними настановами.

У третій частині рецензованої монографії автор детально аналізує витоки синергетичного розуміння сутності й природи мови, логічно пов'язуючи синергетичні концепції в межах теорії «всесвідності» «ім'яславців» (В. Соловійов, О. Лосев, С. Булгаков, П. Фло-

³ Найпомітніше відрізняються погляди О. Потебні й В. фон Гумбольдта у питанні про сутність поняття «внутрішня форма» (див. с. 71 рецензованої монографії).

ренський) із сучасним синергетичним підходом до мови. При цьому Ф. Бацевич робить глибокі й далекосяжні висновки, стверджуючи, що в теоантропокосмічних теоріях російських релігійних філософів, які спиралися на концепцію «всесвітності», тобто нерозривної діалектичної єдності суб'єкта й об'єкта пізнання, людини і всесвіту, мова постає як людське явище, глибоко символічне й духовне, пов'язане з Творцем і Космосом невимовно містичними зв'язками. Найвищим же виявом людсько-Божественно-космічної сутності мови в цих концепціях є рідна для особистості та етносу мова (с. 147).

Вагомий внесок пропоноване монографічне дослідження робить у визнанням сцієнтичності сучасних енергетичних і теоантропокосмічних теорій мови. Прикладом може слугувати детальне висвітлення Ф. Бацевичем енергетичної теорії мови американського філософа й антрополога К. Кастанеди. Основним закидом з боку критиків цієї теорії є кваліфікування її як «езотеричної». Однак Ф. Бацевич зумів вивести сцієнтичні параметри ідей К. Кастанеди, демонструючи в такий спосіб молодим науковцям перспективу продовження вивчення природи мови навіть у ракурсі таких «езотерично-магічних» концепцій, як нагуалізм.

Слід зазначити, що абсолютно логічним є завершення викладу Ф. Бацевичем матеріалу свого дослідження аналізом сучасних аспектів теоантропокосмічної та енергетичної теорій мови. Проте цей аналіз видається нам неповним, оскільки можна назвати значно більше сучасних науковців, які працюють у руслі духовно-енергетичного підходу до мови. Наприклад, жодного разу в монографії не

згадується ім'я М. Алефіренка⁴, який має певні здобутки у вивченні синергетики мови.

Хотілося б висловити також застереження щодо паралельного вживання Ф. Бацевичем термінів «енергетичний» і «енергетичний», що дещо ускладнює сприйняття матеріалу монографії. Зрозуміло, що автор прагне дотримуватися традиції терміновживання, використовуючи при аналізі деяких концепцій гумбольдтівський термін «енергетичний». Проте якщо ці терміни не розрізняються за семантикою, то логічно було б надати перевагу терміну «енергетичний», який має дериват «синергетичний» («синергія», «синергетизм», «синергетика»). Не додають чіткості викладу матеріалу й повторні цитування того чи іншого науковця, наприклад, одне й те саме висловлення В. фон Гумбольдта цитується тричі (с. 63, 75, 96). А у «Вступі» та «Висновках» занадто коротко подано авторське бачення аналізованих у монографії проблем.

Проте ці дрібниці жодним чином не затьмарюють значущості монографії Ф. Бацевича для сучасного українського мовознавства. Вітчизняна лінгвістика збагатилася, безумовно, актуальним, цікавим і корисним дослідженням, яке покликане спрямувати креативну енергію насамперед молодих мовознавців у русло вивчення духовної синергетики (рідної) мови.

К. МІЗІН

⁴ М. Алефіренко вже багато років активно займається науковою діяльністю в Росії (Белгородський державний університет), тому його ім'я майже не асоціюється сьгоднішнім поколінням науковців з Україною.

Димитрова-Тодорова Л. МЕСТНИТЕ ИМЕНА В ПОПОВСКО

София : Акад. изд-во «Проф. Марин Дринев», 2006.— 694 с.

Рецензована книга належить перу відомого болгарського ономаста Л. Димитрової-Тодорової, яка протягом останніх кількох десятиріч достойно презентує болгарську ономастику на багатьох міжнародних конференціях і конгресах. Це перше цілісне ґрунтовне дослідження всієї топонімійної системи (ойконімії, гідронімії, мікротопонімії, оронімії та ін.) Поповської округи, яка локалізується в

північно-східній Болгарії. Зібраний ономастичний матеріал дослідниці вивчає з урахуванням найрізноманітніших факторів: 1) кількісного складу жителів кожного поселення в різні історичні періоди (авторка виділяє сім часових зрізів — 1880, 1910, 1934, 1956, 1970 і 2001 роки), 2) ландшафтних умов, де знаходиться той чи інший географічний об'єкт, у тому числі населений